

УДК: 82.94

ЭЛ ЫРЧЫЛАРЫНЫН МЕМУАРДЫК ЧЫГАРМАЛАРЫНЫН ОКШОШТУК ЖАКТАРЫ
СХОДСТВО МЕМУАРОВ НАРОДНЫХ ПЕВЦОВ.

THE SIMILARITY OF THE MEMOIRS OF FOLK SINGERS

Курманалиева Г.Ж.
Б.Осмонов ат. ЖАМУ ТИПФ
e-mail: gulnur2379@mail.ru
0770313826

Аннотация: Бул макалада айрым эл ырчыларынын мемуардык чыгармаларындагы ийгиликтер менен кемчиликтери, эскерүү баяндарынынокшоштук жактары жөнүндө каралган.

Аннотация: В данной статье рассматриваются успехи, неудачи и сходство мемуаров некоторых народных певцов.

Annotation: This article examines the successes, failures and similarities of the memoirs of some folk singers.

Ачкыч сөздөр: мемуар, эскерме, жанр, факты, материал, сюжет, композиция, ретроспективдүү, төкмө.

Ключевые слова: мемуар, воспоминания жанр, факты, материал, сюжет, композиция, ретроспективный, импровизатор.

Key words: memoir, memories, genre, facts, material, plot, composition, retrospective, improviser.

Албетте, айтылуу ырчыларыбыз жаратышкан эскерүү багытындагы туундулар камтыган мезгилдик алкагы боюнча да, көлөмү боюнча да, ошондон улам таанып-билдирүүчүлүк сапат-касиети боюнча да ар түрдүү. Айталы, Калык ырчы менен Осмонкул төкмөнүн эскерүү китептери көлөмү жагынан эле он, он эки басма табакка барабар болуп, мезгилдик алкагы боюнча да бир топ убакытты өз ичине камтып, көптөгөн адамдардын өмүр-тагдырларын өтмө катар беришсе, Алымкул ырчынын эскерүүсү төкмөнүн өмүр жолундагы бир гана учурга арналып, өмүрдүн бир көз ирмеми жөнүндө гана кеп салат.

Жогоруда биз эскерме жанрынын эң башкы касиети болуп көркөм баяндап жаткан мезгилдеги тарыхый чындыкты так-таамай сүрөттөп берүүсү керектигин айтып өттүк. Ырчыларыбыздын эскерүүлөрүн дыкаттап окуп келгенибизде мындай сапаттын сакталбаганын да, сакталбай учкай кеткен учурларын да жетишээрлик деңгээлде эле байкап барабыз. Арийне, биз айныксыз чындык катары гана кабыл ала турган баяндоолорго ырчылардын чыгармаларындагы өздөрүнүн ата-теги жөнүндөгү жазган эпизоддорду көрсөтүп кетсек болот. Алардын мезгилинде ар биринин ата-энеси, өздөрүнүн төрөлүшү жана балалык күндөрү жөнүндө жазуу түрүндөгү тастыктап турчу фактылык материалдардын жүргүзүлбөгөндүгүнөн улам биз ырчылардын эскерүү китептериндеги баяндарга ишенбей коё албайбыз.

Айталы, Калык ырчы “Баскан жол” деген белгилүү китебинде төкмө өзүнүн атасы Акынын чоң энеси Сулайканын тагдырынан бери сүрөттөп берген. Болгондо да алардын өмүр тагдырлары жетишээрлик деңгээлде майда деталдарына чейин көрсөтүлгөн. Тагыраак айтканда, атасы Акы Ажыбай уулу экендиги, Акы он төрт жашында атадан жетим калган, Акынын апасы-демек, Калыктын чоң энеси – Сулайка бой келбети, өңү-түсү абдан келишкен сулуу аял болгондугу, төркүнү Нарындын Ак-Талаасынын басыз уругунан экендиги, күйөөсү өлгөн соң тиричилиги кыйындап төркүнүнө кеткендиги, ал жакты Осмон датка башкарып тургандыгы, Осмон датка “Орустарга өткүлө” деп Шабдан ортого салып жиберген Баяке, Ырайымбектерди байлап алып “орустан көрө Кытайга кетебиз” деп эки миң түтүнү менен Кашкарга карай көчө качкандыгы, жесир Сулайка да эл менен кошо Кытайга барып ал жерде Осмондун иниси Баракан Сулайканы уулу Акы менен кошо Кошалбай деген уйгур байга

күрүч, ун, кырк зээрге сатып жибергендиги баары майда-чүйдөсүнө чейин баяндалып берилет. [3-527-528].

Албетте, булардын чын төгүнүн тактап-тастыктоочу кош катар турган башка фактылык материалдар болбогондуктан биз эскерменин ээсинин жазгандарына ишенбей коюуга акыбыз жок. Ушундай эле маалыматтарды Калык ырчы атасы Акынын Кытайда жүрүп өзүнө окшоп Осмон датканын айдоосу менен барып ата-энесинен ажырап тоголок жетим калган Сакен деген кызга үйлөнгөндүгү тууралуу ташпанды балдарды багып инилүү болгондугу, жыйырма бир жылдан кийин Жумгалга качып келишкендиги, качып келгенден кийинки жылы апасы Сулайка да, аялы Сакен да экөө тең кайтыш болушуп, анан Калыктын апасы Жийдеге үйлөнгөндүгү жөнүндө да кеңири жазат. [4-148-149].

Биз буларды да чындык катары кабыл алабыз. Мына ушинтип, Калык ырчынын эскерүү баяны тээ алыстан башталат. Баяндын мындай нукта башталышы бир жагынан туура сыяктуу, өзүн өзү актап далилдүү да көрүнөт. Анткени, бул баяндан биз жалпы кыргыз элинин тээ он тогузунчу кылымдын орто чениндеги жана экинчи жарымындагы оор турмушунун бир үзүмүн конкреттүү бир адамдын өмүр-тагдыры аркылуу көз алдыбызга келтире алабыз, экинчиден, улуу ырчынын ата-теги жөнүндө да толугураак кабардар боло алабыз. Ошондуктан бул баяндоолор айныксыз чындык экендигин тастыктап далилдөө мүмкүн болбосо да ырчынын сыйкырдуу калеми аркылуу чындык катары, болуп өткөн айкын-так турмуш катары кабыл алынат. Эскерүү китебиндеги бул баяндардын бир баалуу жагы дал мына ушунда турат.

Мындай көрүнүшү биз Осмонкул ырчынын эскерүү китебинен да жолуктурабыз. Осмонкул төкмө да өз чыгармасын минтип баштайт: “Чоң атам Сатыбек үч бир тууган экен. Улуусу Мырзаке, ортончусу Сатыбек, кичүүсү Абыл. Кенедейинде жетим калышкан. Сатыбек менен Абыл Мырзакени пааналап туруп калышкан... Чоң атам Сатыбек 48 жашка келгенде көз жумат. Чоң энем жомокчу, ары сөзмөр киши эле. Агам Алымкул экөөбүзгө жомок айтып берер эле.

Бул энең эмнелерди көрбөдү, кулундарым! Күздүн аяк ченинде катуу ооруп, баш көтөрө албай калганымда чоң атаң мени Шөкүлөдөгү табыпка алып кетти. Ошол биз кеткен түнү он эки балам өрттөнүп өлдү... сенин атаң Бөлөбала Сүйүнбайдан бир жарым жаш кичүү... Сатыбектин ак көңүлдүүлүгү, кишичилиги атаң Бөлөбалада бар. Ал эми Сүйүнбай кара мүртөз, өз оюн кишиге бербеген-көк, бетме чапма, каяшачыл бала болду. Баланы туурун тууп, мүнөзүн кошо туубайт экенсиң”. [5-205-206].

Мына ошентип, бул жерде да биз жеке автордун өзүмдүк баяндоосунда айтылган фактыларды нукура чындык катары кабыл алуу фактысына туш болуп олтурабыз. Айтылып өткөндөй мындан биз эч бир адаттан сырт жосунсуз жорукту көрбөшүбүз керек, тескерисинче, эскерүү жанрынын ички табиятынын бир мүмкүнчүлүгүн байкоого алганыбыз оң.

Ушул сыяктуу уккан уламыш кептен улам жазылган өмүр баяндык эпизоддорду биз ырчы, жомокчуларыбыз жазып калтырып кеткен эскерүү китептеринин дээрлик баарысынан жолуктурабыз. Айталы, улуу манасчы Саякбай да өзүнүн өмүр баяндык эскерүүсүн дал ушул усулда жазган. “1894-жылы, күз айларынын биринде Балыкчынын Үч-Көк-Суу деген жеринде кедей-дыйкандын үй-бүлөсүндө туулган экемин”–деп “чү” дегенде эле “экен” божомол сөз менен баштайт эскерүүсүн Саякбай манасчы. Андан ары ата-энеси жокчулуктун азабынан бала бешикте кезинде Жети-Өгүздүн Жыды-Көл деген жерине көчүп баргандыгын, “кыштын кыраанб чилдесинде жылаңайлак, жылаңбаш от жанында жаткандыгын”, “башка балдарды тайлуу да, тондуу да кылдың, а менде эчтеме жок. Менин эмне жазыгым бар деп таарынгандыгын” ал турсун мындай кор турмуш жөнүндө ошол учурда эле ыр чыгаргандыгын баяндайт. Ал ыр баянда минтип айтылат эле:

Тай бербестен жөө кылдың,
Жардылык сага не кылдым?
Жарды кылдың жок кылдың,
Жан кейитип кор кылдың.
Айылдан тумак уурдатып,
Эки колду шок кылдың.

Жыртылып тонум сан бөлөк,
Шоона менен жамадым.
Жаманына күйгүзүп,
Жардылыктан жададым.
Бир чырпыкты ат кылып,
Тайым го деп минемин.
Бай балдары жарышса,
Майрык басып өтүктү,
Өрттөнүп күйүп жүрөмүн. [6-13-14].

Дегеле бул жанрда чыгарма жаратышкан ырчыларыбыздын дээрлик баарысы өздөрүнүн балалык күндөрү жөнүндө эскеришкенде сөзсүз түрдө жокчулук турмуш, азаптуу жакырчылык жөнүндө жүрөк-жүлүндү эзе жазышат. Алардын айрымдары, айталы, Шаршенге окшогондору ошол оор турмушгу да өзүнүн талантынын табиятына ылайык күлкүлүү кылып, ошол эле учурда контрасттык баяндоолорду ыктуу пайдаланып, түпкүлүгүндө ошол оор турмушгун, жан кейиткен жакырчылыктын азап тозогун эң сонун кылып баяндап, көз алдыбызга элестүү тартып берет. Өзүнүн чор таман балалыгы жөнүндө айтылуу куудул моминтип эскерет: “Мен Шаршен Термечик дегендин уулу. Атам жыгач устачы, боз үйдүн жыгачын, түндүгүн жасайт.

Атам казан-аштуу киши эле. Чоюн кашыкка тамак кылып, балдарына сыр кашык менен сузуп берип туруучу.

-Ата, башка үйгө барсам, тамакты казанга жасайт, биздики эмне үчүн чоюн кашыкка жасайт?- десем, анда атам:

-Балам, мен 73 төмүн, илгери үй жасап, мал таап, уй, эчки союп, мен да казанга салуучумун. Азыр ал жок, сатып, силерди араң багып олтурам, -дээр эле”.

Эл куудулунун мынай ушундай маанидеги эскерүүлөрү жөнүндө адабиятычы-фольклорист Ж.Таштемиров моминтип жазат: “Бул тескери мүнөздө апыртылып айтылган сүрөттөмө. Шаршен ушундай баяндоо аркылуу атасынын ашкан кедейлигин элестүү берип олтураг”.

Ал эми Калык ырчы болсо өзүнүн арманы көп балалыгы жөнүндө моминтип эскерет: “атабыз Акы устанын жыгач өнөрүн да үйрөнүүгө бет койдум. Жүгөн, куюшкан, камчы өрүп, өтүк, маасы устара башгадым...”

Мен алтымыш камчы өрүп, саптап бүтүрдүм эле. Атам Анжыянга алпарып, беш кадак чай, бир соку кант, төрт пуд күрүчкө сатыптыр..бөксөдо жыйырмага жакын малсыз, унаасыз бечаралар жатакта калганбыз...

Мен малай жүрүп алган комузумду таңшытып чертип, нары-бери басып тургам, кечки бешим убактысы”. Андан ары ырчы жанына аксакал кемпир-чалдар келишип, “карып-карыптын көөнү жарык” дешип бала Калыктан ырдап берүүнү суранышкандыгын, анан жаш жүрөгү канап туруп ырдаган ырын баяндайт:

Ачкабыз деп үшкүрбө,
Абышка, кемпир-карылар,
Ар кайсыны санасаң,
Кететко кубат алыңар.
Он төртүмдө жалданып,
Малай кылдың жокчулук.
Жатканымды мал баккан,
Сарай кылдың жокчулук.
Чемирчекти жашымдан
Кайырдын го жокчулук
Чечен тилди, тең создөн
Айырдың го жокчулук.

1-132].

Айрым-айрым гана жерлеринен мисал келтирилгендер баарыбызга тээ мектеп программасынан бери эле тааныш. Мектептеги окуу китептерине бул үзүндүгө “Жокчулук” деген тема коюлуп, өзүнчө чыгарма катары сунуш кылынат. Көрсө, бул бала күндөн бери бүткөн бир көркөм чыгарма катары кабыл алып окуп үйрөнүп жүргөн көркөм туундубуз атактуу ырчынын эскерүү китебинде берилген узун баяндын кыскартылган варианты экен, ал эми ырдын аталышы болсо эскерүү китебинде “жокчулук” деп аталган өзүнчө бир баптын аталышы менен аталып берилиптир. Арийне, бул өзүнчө бир кызык фактылык көрүнүш. Бул факты эмнени айтып турат? Бул көрүнүш баарыдан мурда эскерүү китептери, алардагы ырчылардын өз өмүрү, чыгармачылыктары, конкреттүү чыгармалары жөнүндө жазган баяндары, айрыкча алардын тээ балалык күндөрү, чыгармачылыктарынын башталыш учурлары, алгачкы чыгармалары жөнүндө айткан-дегендери алардын чыгармаларынын өзүмдүк фондусун байытуучу бирден бир табылгыс булак болуп эсептелерин да эң сонун мисалы болуп эсептелинет.

Мындай көрүнүштү биз жалгыз эле Калык ырчынын чыгармачылык тажрыйбасынан, жалгыз эле Калык ырчынын “Баскан жол” китебинен жолуктурбастан дээрлик бардык төкмөлөрдүн эскерүү китептеринен кездештиребиз. Айталы, Осмонкул ырчынын акындык өнөрүнөн башталыш мезгилиндеги чыгармалары да толук түрдө бизге келип жеткен жок. Тескерисинче, ырчынын чыгармачылыгынын башталыш этабында кандай чыгармалар жаралгандыгын биз анын дал ушул эскерүү китебинен гана жолуктуруп, дал ушул “Менин өмүрүм” деп аталган эскерүүлөр жыйнагынан гана таба алабыз. Мына, бой жеткен Осмонкулду атасы Бөлөбала менен атасынын агасы Сүйүнбай аны зордоп туруп ал сүйгөн кызга үйлөп коюшту. Ошондо арманы ичке толгон Осмонкул моминтип ырдады:

Көңүлүм сүйбөс бир кызды,
Кууратып мага таңганга.
Уulum дебей зулумдай,
Уу тырмагын малганга.
Кантейин эрким жок тура,
Каалаган жарды алганга.
Сүйбөгөн жарга туш болуп,
Сөз болдум теңтуш балдарга.
Өзүмө теңди табалбай,
Өтөмбү сыздап арманда...[5-155-156].

Көрүнүп тургандай, бул ыр ушул эскерүү китеби аркылуу гана бизге келип жетип олтурат. Демек, ырчылардын ырчылык өнөрүнүн башатын дааналап билүүдө эскерүү жанрындагы китептердин өтөгөн милдети, өткөргөн кызматы баа жеткис.

Эл ырчыларынын эскерүүлөрү жөнүндө сөз кылганда биринчи кезекте алардын баштан-аяк бүткөн бир көркөм чыгарма катары кабыл алынарын эч качан эсибизден чыгарбасак. Ал эскерүү китептери дал ушундай сапат-касиеттеринен улам толук кандуу көркөм чыгармаларга коюлуучу талаптарга сөзсүз жооп берип турушат. Бул айтылган ойдун эң сонун далили катары аталган эскерүү баяндарынын сюжеттик-композициялык түзүлүштөрүнө эле көз жүгүртүп көрсөк жетиштүү болот. Эл ырчыларынын эскерүү китептеринен биз кылдат колдонулган ретроспективдүү баяндоолорду, эң сонун жасалган лирикалык чегинүүлөрдү, окуялардын ырааттуу өнүгүшүн, көркөм чыгарманын сюжеттик-композициялык курулушу талап кылган элементтерди кеңири жолуктурабыз.

Эл ырчылары сыяктуу эле профессионал адабияттын өкүлдөрүнүн, айрыкча алардын өзгөчө эл сүймөнчүлүгүнө айланган, өздөрүнүн башкаларга окшобогон жүрүм-турумдары менен ар качан көпчүлүк элдин көңүлүн өздөрүнө буруп жүрүшкөн өкүлдөрүнүн эскерүүлөрү да ары кызыктуу, ары эсте каларлык окурмандардын жүрөгүнөн түнөк таап келе жатат десем жаңылышпаймын.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. –Ф., Кыргызстан, 1980.
2. Алымкул. С. Эралиевдин эскерүүсү. –Ф., Кыргызстан, 1973.
3. Акындар чыгармачылыгынын тарыхынын очерктери. –Фрунзе, 1988
4. Маликов К. Замандаштарым жана каламдаштарым (макалалар, эстеликтер). Экинчи басылышы. Ф.:Мектеп, 1985.
5. Осмонкул Бөлөбалаев тандалган чыгармалар. Фрунзе-1957.
6. Саякбай Каралаев. Унутулгус күндөр. Эстеликтер. Оңдолуп экинчи басылышы. – Ф.: Кыргызстан, 1967.